

УДК 159.9 : 34 (075.8)

Психологічні особливості неповнолітніх засуджених схильних до суїциду

Сорока А. В., Токова А. А.

У статті розглядаються та досліджуються основи вивчення соціально-психологічної характеристики неповнолітніх засуджених схильних до суїциду. Метою даного дослідження є визначення психологічних особливостей неповнолітніх засуджених схильних до суїциду у порівнянні з вихованцями першого відділення В. К. та учнями старших класів загальноосвітньої школи. За допомогою експертної оцінки психологічних якостей вихованців (виконаної керівництвом ВК), біографічного методу та проєктивних методів діагностики виявлені психологічні відмінності між неповнолітніми засудженими схильними до суїциду, іншими окремими вихованцями виховної колонії та учнями старших класів.

Ключові слова: схильність до суїциду, експертна оцінка, проєктивні методи діагностики, психологічні особливості вихованців.

В статье рассматриваются и исследуются основы изучения социально - психологической характеристики несовершеннолетних осужденных склонных к суициду. Целью данного исследования является определение психологических особенностей несовершеннолетних осужденных склонных к суициду в сравнении с воспитанниками первого отделения В. К. и учащимися старших классов общеобразовательной школы. С помощью экспертной оценки психологических качеств воспитанников (исполненной руководством В.К), биографического метода и проективных методов диагностики определены психологические особенности несовершеннолетних осужденных склонных к суициду, другими отдельными воспитанниками колонии и учениками старших классов.

Ключевые слова: склонность к суициду, экспертная оценка, проективные методы диагностики, психологические особенности воспитанников.

The article considers and investigates bases of study socially - psychological description of minor convicts with propensity to suicide. The purpose of this research is determination of psychological features of minor convicts with propensity to suicide by comparison to the pupils of the first separation of V. K. and by a student senior classes of general school. By means of expert estimation of psychological internalss of pupils (carried out by guidance of V. K), biographic method and projective methods of diagnostics of psychological features are certain for minor convicts with propensity to suicide, by other separate pupils of colony and students of senior classes.

Key words: propensity to suicide, expert estimation, projective methods of diagnostics, psychological features of pupils.

Постановка проблеми. Серед найбільш гострих проблем сучасності, одне з провідних місць займає злочинність неповнолітніх. Значна частина неповнолітніх за вчинені ними злочини позбавляється волі і перебуває в примусовій ізоляції, на визначений судом термін, у спеціальних виховних установах.

Вивчення психологічних особливостей засуджених підлітків на їх суїцидальні спроби в умовах ізоляції від суспільства, дозволить розширити теоретичне та практичне розуміння цього явища у галузі психології життєвої кризи. Важливим є те, що на цих підлітків впливає одразу дві кризи – це криза підліткового віку та криза яка настає через ізоляцію від суспільства.

Відповідно до плану спільних заходів щодо договору про науково-практичну співпрацю між Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна та управлінням державної пенітенціарної служби у Харківській області нами визначена, відповідно до наказу вище вказаного управління, програма дослідження: «Соціально-психологічні чинники профілактики суїцидальних явищ серед неповнолітніх засуджених».

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що під суїцидальною спробою розуміють цілеспрямоване оперування засобами позбавлення себе життя, яке не скінчилося смертю. Самогубство ж розглядається як процес, що включає в себе: сприймання людиною значення життя і смерті, відсутність психологічних та соціальних ресурсів, сімейні та фізичні обставини, які роблять акт самодеструкції можливим [5].

Сучасна література на Заході характеризується великою різноманітністю поглядів на самогубство. Ряд авторів ставить самогубство в залежність від комплексних інтрапсихічних явищ та реакцій особистості: почуття вини (В.Хафенн); безнадійності (С.Беглей, С.Василас; Ю.Морхайн); агравація почуття образи, приниження (Ф.Проїлкс); незахищеності (В.Робертс, Т.Чепер); особливості особистого реагування на відчуття соціальної неповноцінності, занурення в себе (А.Альварес).

Так, А.Амбрумова і В.Тихоненко [1] у 80–х роках виділили 5 основних груп мотивів самогубства: протестні; оклик (що мають на меті привернути увагу, викликати співчуття, досягнути бажаного); уникнення страждання; самопокарання; капітуляції перед “надмірними” вимогами.

В. Козидубова і Є.Баришева [3], досліджуючи суїцидальних підлітків, відзначали, що у суїцидальних діях, які скоюються ними, головну роль відіграє елемент наслідування.

Розглядаючи наукові погляди на проблему самогубства, доцільно зупинитися на проблемах прогнозування та профілактики суїцидальної поведінки. Наприклад, М. Мелентьев та А. Тищенко [6],

розглядаючи психологічні аспекти суїцидальної поведінки у місцях позбавлення волі, на перше місце поставили оперативні-режимні заходи.

Вивчення суїцидальних вчинків у межах В К дозволяє розділити суїцидентів на такі категорії: протестуючих, шантажистів, самосуддів, безвихідників [7].

Як показали дослідження М. П. Мелентьєв [6], не останню роль у прийнятті рішення позбавити себе життя самогубством відіграє сім'я та погані сімейні стосунки.

Автори стверджують, що однією з головних причин, що підштовхує засуджених до аутоагресії, є наявність серйозного невиліковного захворювання або тривале лікування.

Серед існуючих класифікацій поширився розподіл суїцидентів на: усвідомлених та неусвідомлених; монологічних та діалогічних; протестуючих, шантажистів, самосуддів, безвихідників [7].

Типовим є те, що багато засуджених переживають афект у прихованому вигляді та часто безпідставно впадають у гнів, починають кричати, сперечатися, поводять себе неадекватно ситуації. Ізоляція від суспільства, частковий інформаційний голод, вимушене спілкування призводять до втрати бажання жити та мають ознаки психотравми у сучасному її розумінні [3].

Метою даного дослідження є визначення психологічних особливостей неповнолітніх засуджених схильних до суїциду у порівнянні з вихованцями першого відділення В. К. та учнями старших класів загальноосвітньої школи. Для досягнення поставленої мети були сформульовані наступні завдання:

1. Визначити загальну соціально-психологічну характеристику особистості неповнолітнього засудженого схильного до суїциду.

2. Виявити психологічні відмінності між неповнолітніми засудженими схильними до суїциду та вихованцями першого відділення В.К.

3. Виявити психологічні особливості між неповнолітніми засудженими схильними до суїциду та учнями старших класів загальноосвітньої школи.

4. Визначити основні психологічні особливості неповнолітніх засуджених схильних до суїциду.

В дослідженні були використані наступні методи: емпіричні методи: експертна оцінка психологічних якостей вихованців (виконана керівництвом ВК); біографічний метод (аналіз явищ життєвого шляху особистості за методикою Санкт-Петербурзького НДІ імені Бехтерева, адаптованого нами); психодіагностичні методи: тест-опитувальник Айзенка-Русалова який визначає типи темпераменту, проєктивний тест Руки Вагнера який виявляє прояви агресії та ауто агресії, проєктивний тест потягів та базових потреб Сонді який виявляє сталі форми відносин індивіду. Методи математичної статистики – метод Ст'юдента та метод Манна-Уїтні для порівняння двох груп.

Вибірка. У дослідженні приймало участь 57 підлітків чоловічої статі, які були розділені на 3 групи.

Перша група – неповнолітні засуджені, вихованці Куряжської виховної колонії які за даними керівництва В.К схильні до суїциду у кількості 14 чоловік від загальної вибірки.

Друга група – неповнолітні засуджені, вихованці Куряжської виховної колонії першого відділення у кількості 28 чоловік.

Третя /контрольна/ група досліджуваних – учні старших класів загальноосвітньої школи №34 у кількості 15 чоловік.

Хід дослідження. Спочатку з досліджуваними було проведено всі три діагностичні методики в індивідуальному режимі. Результати оброблено, проаналізовано та на цій основі складена психологічна характеристика всіх неповнолітніх засуджених загалом та учнів старших класів.

За допомогою статистичних методів між групою схильних до суїциду, учнями школи та вихованцями 1-го відділення виховної колонії зроблено пошук відмінностей, що могли б охарактеризувати особливості досліджуваних, які вдаються до спроб самогубства. Зокрема, очікувалось одержати емпіричні дані про певні психологічні особливості, які дозволили б в подальшому запобігти такому негативному явищу, як суїцидальні спроби неповнолітніх засуджених.

Попередній аналіз літератури дозволив припустити, що на здійснення суїцидальних спроб спецконтингентом впливають такі психологічні властивості та стани особистості як: екстраверсія-інтроверсія, нейротизм, ситуативна та особистісна тривожність, негативізм, почуття провини та роздратованість. Цей факт обумовив вибір опитувальників й тестових методик, які ми застосовували при вивченні психологічних особливостей неповнолітніх засуджених – схильних до суїциду на певних етапах дослідження.

Результати дослідження.

При психолого-анамнестичному вивченні, можна зробити висновки, що більшості неповнолітнім засудженим, які мали спроби самогубства притаманний початок статевого життя до 16 років, схильність до здійснювання ризикованих вчинків, майже у всіх батьки померли або розлучені. Також у цих неповнолітніх засуджених є низький рівень опіки зі сторони батьків, майже у всіх є переломи та травми голови, опіки та шрами, татуювання, самопорізи, факти конфліктів у минулому. Та їм притаманна саморуйнівна поведінка: паління, вживання алкоголю, наркотиків.

За експертною оцінкою психологічних якостей неповнолітніх засуджених більшість з них у середній мірі відчуває провини, втому, безсилля, невпевненість у собі, тривожність, має виражені вегетативні ознаки нервозності. У середній мірі у них відсутня вираженість пізнавальних інтересів.

За методикою виявлення типу нервової системи та типу темперамента Айзенка-Русалова виявлено, що у неповнолітніх засуджених підвищений нейротизм порівняно з екстраверсією.

Переважну більшість серед досліджуваних складають меланхоліки та холерики.

Таким чином, більшість неповнолітніх засуджених належить до холеричного типу темпераменту (33%), та меланхолічного (16%). Найменше виявлено неповнолітніх засуджених із холерично-сангвінічним типом темпераменту (менше 2%).

Разом із тим, більшість старшокласників належить до сангвінічного типу темпераменту (33%), та холеричного (26%).

Можна стверджувати, що серед досліджуваних загалом дещо переважають типи темпераменту з підвищеною екстраверсією за Г. Айзенком, тобто характеризуються спрямованістю на зовні, імпульсивністю, активністю, жвавістю, сприйнятливістю. Разом із тим нейротизм в них заходиться на середньому рівні і досить збалансований.

Рівень екстраверсії у 3-х груп досліджуваних знаходиться майже на одному рівні, а за нейротизмом є певні відмінності – у схильних до суїциду він на 3,3 тестових бали вищий ніж у вихованців 1-го відділення (за критерієм Манна-Уїтні ($U=92$ при $p<0,01$)) та на 4,2 бали вищий ніж у старшокласників (за критерієм Манна-Уїтні ($U_{\text{гмп}} = 43.5$ при $p<0,01$)).

Це говорить про те, що для схильних до суїциду, в більшій мірі, характерна драгівливість та вони легше входять в негативний емоційний психологічний стан. Виявлено, що нейротизм схильних до суїциду помітно вищий ніж у решти досліджуваних. Результати показників за шкалами екстраверсії та нейротизму загалом у вибірці містяться у табл. 1.

Таблиця 1

Показники екстраверсії та нейротизму у досліджуваних

	Екстраверсія		Нейротизм	
	Середнє значення	Стандарт. відхилення	Середнє значення	Стандарт. відхилення
Група 1	12,64	2,87	16,21	3,26
Група 2	11,86	2,5	12,96	2,89
Група 3	13,13	2,8	12	2,63

Підвищений показник нейротизма можна вважати однією з психологічних ознак, характерних для неповнолітніх засуджених, схильних до суїциду.

Виявлення агресії та самоагресії за методикою Руки в неповнолітніх засуджених має такі результати. Загостреність на проблемі міжособистісних комунікацій є особливістю даних неповнолітніх засуджених, що виявлено в результаті діагностики за тестом Руки.

Виявлення агресії та самоагресії за методикою Руки в старшокласників має такі результати. Для них характерно прагнення до спілкування з вищими за статусом особами, прояви позитивного відношення до інших та схильність керувати іншими, втручатись у їх справи.

Далі важливо було порівняти результати за тестовими шкалами досліджуваних трьох груп.

Наочно в табл. 2 містяться порівняння досліджуваних груп.

Таблиця 2

Рівень проявів негативних емоційних станів у різних груп досліджуваних

Перемінні	Агресія	Директивність	Страх	Афектація	Комунікація	Залежність
Досліджувані						
Група 1	1,71	1,28	2	1,78	2,14	0,71
Група 2	2,17	1,67	1,75	1,89	2,32	1,17
Група 3	2,14	2,28	1,78	2,5	2,14	1,7

Відповідно до отриманих даних видно, що для схильних до суїциду нехарактерно впливати на інших, вказувати їм, використовувати інших в своїх цілях, навпаки, для них характерна відгородженість, замкнутість на себе, ухилення від спілкування, відсутність намагання вплинути на іншого, підкорити його своїм інтересам.

Ми наважуємося зробити припущення про те, що неповнолітні засуджені, схильні до суїциду, чекають підтримки та допомоги від оточуючих, відчувають потребу в доброзичливому відношенні до себе від інших.

Таким чином, досліджувані схильні до суїциду відрізняються від інших досліджуваних заниженою «Директивністю» та «Залежністю», підвищеною «Комунікацією» та «Страхом».

Виявлення потреб та взаємовідносин індивіду за методикою Сонді в неповнолітніх засуджених має такі результати. Слід зазначити загальну тенденцію обирати стиль у відносинах з іншими, який характеризується пошуком прийняття з боку інших, «Чіпляння» за інших, прагнення спілкування з цінними людьми й володіння цінними предметами.

Виявлення потреб та взаємовідносин індивіду за методикою Сонді старшокласників має такі результати. Загалом для всієї сукупності досліджуваних характерно підвищена кількість загальних виборів за типами e та k й занижена кількість загальних виборів за типами s та h. Що свідчить про наявність у старшокласників таких якостей як: доброта, справедливість, готовність прийти на допомогу, егоцентризм, образливість, схильність до логічно розумним процесам, цивілізованість, пасивність,

готовність до самопожертвування, гуманізм.

Порівняння результатів діагностики за тестом Сонді для різних груп досліджуваних має такі результати. Досліджувані – схильні до суїциду, відрізняються від решти досліджуваних такими характеристиками: тенденція до персональної любові та ніжності (h+), витіснення й задавлення в собі почуттів любові, афіліації (h–), надлишкове накоплення грубих афектів, яке може привести до непередбачуваних реакцій (e–), хвороблива форма «Включення в себе», «Виключення з життя», що супроводжується самообмеженням, відчуженням, «Згорнутістю в себе» (k+), хворобливо виразна інертність та «Зачіпленість» за певні об'єкти, людей (d–), демонстративність, прагнення справити враження на оточуючих, артистизм (hu+), занижена самооцінка, вразливість, обережність (p–), прагнення до насолоди, веселощів, присутності в групі (m+).

Проведене дослідження і аналіз отриманих даних дають нам змогу зробити наступні висновки:

1. Визначена загальна соціально–психологічна характеристика особистості неповнолітнього засудженого схильного до суїциду. Наприклад, більшості вихованців притаманний початок статевого життя до 16 років, схильність до здійснення ризикованих вчинків, майже у всіх батьки померли або розлучені. Також у цих засуджених є низький рівень опіки зі сторони батьків, майже у всіх є переломи та травми голови, опіки та шрами, татуювання, самопорізи, факти конфліктів у минулому. Притаманна саморуйнівна поведінка: паління, вживання алкоголю, наркотиків. За експертною оцінкою кожен із них у середній мірі відчуває свою провину за скоєний ними проступок у минулому, безсилля, не впевненість у собі, тривожність, має виражені вегетативні ознаки нервозності.

2. Проведене діагностичне дослідження виявило певні психологічні відмінності між неповнолітніми засудженими, схильними до суїциду та вихованцями першого відділення В.К., які полягали у тому що засуджені першого відділення більш схильні:

- до агресивних проявів у поведінці, схильні керувати та використовувати інших, мають потребу у постійному спілкуванні, вихованні та настанові з боку вихователів вищих за статусом та соціальним положенням;

- є бажання зайняти лідируючі позиції та наявність установки на подолання перешкод;

3. Виявлені певні психологічні відмінності між неповнолітніми засудженими, схильними до суїциду та старшокласниками, які полягали у тому, що для старшокласників більш характерна:

- спрямованість на зовні, активність;

- схильність впливати на інших, вказувати їм, схильні до дружніх реакцій, спрямованих на підтримку інших;

- справедливість, готовність прийти на допомогу, схильність до логічно розумових процесів, егоцентризму, образливості, готовність до самопожертвування, гуманізм;

- нормальна адаптація, комфортне самопочуття у колективі, завищена самооцінка та установка на лідерство.

4. Основними психологічними особливостями неповнолітніх

засуджених схильних до суїциду є:

- психологічна відгородженість, замкнутість на собі, ухилення від спілкування, самообмеження, відчуття «виключності» з життя, відсутність намагання якось вплинути на іншого, вони менш схильні до дружніх реакцій. Але разом із тим в них криється потреба у спілкуванні, одержання допомоги з боку більш дорослих, та осіб, які знаходяться в більш високому соціальному положенні. У схильних до суїциду виявлено високу потребу деструктивних дій, накопичення грубих негативних афектів. Вони переживають психологічну травму втрати чогось (когось) важливого в житті, відчувають своє реальне положення в колективі як негативне. Разом із тим, переживають страх за скоєне (можливо скоєне). В них підвищений нейротизм тобто вони з вразливою, чутливою, відносно слабкою нервовою системою та підвищеною емоційною сприйнятливістю, навіть незначні дії можуть визвати в них бурхливі реакції;

- виявлено, що використані проективні методики, можуть бути використані для виявлення психологічних особливостей досліджуваних неповнолітніх засуджених, схильних до суїциду.

- найбільш «чутливими» для визначення досліджуваних, схильних до суїциду, виявлено: показники залежності, директивності, страх, депресивний стан, садизм-мазохізм, сексуальна не диференційованість, підвищений нейротизм.

Завдяки даним особливостям, схильних до суїциду, нами виявлені ще 7 вихованців які за даними показниками можуть бути схильними до суїциду. Список даних вихованців був переданий до керівництва ВК для проведення відповідної корекційної роботи із ними.

Література

1. Амбрумова А.Г. Непатологические ситуационные реакции в суицидологической практике. /А. Г. Амбрумова // Научные и организационные проблемы суицидологии. – М., 1983. – С. 40–52.
2. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. /Э. Дюркгейм. – М.: Мысль, 1994. – 399 с.
3. Козидубова В.Н., Барычева Э.Н. Возрастные особенности суицидального поведения у подростков с акцентуированными чертами характера. /В. Н. Козидубова, Э.Н. Барычева // Український вісник психоневрології. – 1994. – С.127–129.
4. Кондратьев В.А. Метод экспертного визуального определения и учета эмоциональных

состояний осужденных в процессе воспитательной работы с ними. /В. А. Кондратьев // Практична психологія в органах внутрішніх справ. – К.: РІО ВІПК МВД ССРСР, 1991. – С.38 – 45.

5.Лосієвська О. Г. Соціально-історичний аспект суїцидальної поведінки. /О. Г. Ло-сієвська. – К., 2005.–Т. 7, вип. 5., ч.1–С. 207.

6. Мелентьев М.П., Тищенко А.П. Предупреждение самоубийств среди лиц, осужденных к лишению свободы. /М. П. Мелентьев, А. П. Тищенко. //Уч. –практич. пособие. – К.: РІО МВД, 1994. – 68 с.

7.Суліцький В.В. Психоаналітична робота психолога УВП і прогнозування поведінки засудженого /В. В. Суліцький //Практична психологія в органах внутрішніх справ. – К.: РВВ КІВС, 1995. – С. 69 – 76.

8.Тищенко А.П. Психологические аспекты предупреждения суицидального поведения осужденных в местах лишения свободы. /А. П.Тищенко // Практична психологія в органах внутрішніх справ. – К., 1994. – С.100 – 105.

Literatura

1. Abraymova A. G. Unpathological situational reactions in suicide practice. /A. Abra-ymova //The Scientific and organizational problems of suicide. - M., 1983. - S. 40 -52

2. Durkhejm E. Suicide: the Sociological etude. /Э. Durkhejm. - М.: Idea, 1994. - 399 p.

3. Kozudybova V. N., Age-related features of suicidal conduct for teenagers with accent character traits. /V. N. Kozudybova //Ukrainian announcer of psikhonevrologiya. - 1994. - S. 127 -129.

4. Kondratjev V. A. Method of expert visual determination and account of the emotional states convict in the process of educator work with them. /V. A. Kondratjev // Practical psychology is in the organs of internal affairs. - К.: РІО ВІПК МВД of the USSR, 1991. - S. 38 - 45.

5. Losievskaja O. Socialhistorical aspect of suicide conduct. /O. Losievskaja. - К., 2005.-Т. 7, Вуп. 5., ч. 1-S. 207.

6. Melentjev M. P., Tijenko A. P. Warning of suicides among persons, convict to imprisonment. /M. P. Melentjev, A. P. Tijenko. //Educational-practical manual. - К.: РІО ВІПК МВД . – 1994. - 68 p.

7. Suligkij V. V. Psikhoanaliticheskaya work of psychologist УВП prognostication of conduct of convict /V. V. Suligkij //Practical psychology in the organs of internal affairs. - К.: РВВ КІВС, 1995. - S. 69 - 76.

8. Tijenko A. P. Psychological aspects of warning of suicidal conduct convict in the places of imprisonment. /A. P. Tijenko //Practical psychology in the organs of internal affairs. - К., 1994. - S. 100 – 105.